

STRUCTURA REZIDUURILOR ȘI STRUCTURA VENITURILOR DINTR-O SOCIETATE. LEGEA LUI PARETO *

Textul pe care, prin amabilitatea d-nei Vivi Ungureanu, îl publicăm aici face parte din teza de doctorat a lui Ion Ungureanu, *Contradicția dintre metodă și sistem în sociologia lui Vilfredo Pareto*, coordonată de profesorul C. Nicuță, plecat și el dintre noi, fost asistent al lui Petre Andrei la Iași. Teza de doctorat a lui Ion Ungureanu reprezintă o valoroasă „lucrare de sertar” pe care, în modestia lui, autorul n-a pus-o niciodată pe biroul editorului. În vechiul regim, probabil, apariția tezei ar fi ridicat unele piedici dată fiind orientarea politică a sociologului italian. Sperăm ca astăzi această strălucită lucrare monografică să-și găsească, în fine, editorul.

1. Reziduuri și derivații **

Identificînd în producțiile spirituale pe care le analizează o parte constantă și una variabilă, fără a arăta prin ce mijloace sancționează el constanța sau variabilitatea, Pareto ajunge la concluzia că în timp ce partea constantă corespunde unei stări psihice, partea variabilă corespunde sau reprezintă o construcție de derivări logice sau pseudologice ale părții constante. Deși anunța că nu este preocupat de caracterul pseudologic al derivațiilor, pentru că „Tratatul de Sociologie” nu este unul de logică, Pareto urmărește pe zeci de pagini pur și simplu erorile de natură logică ale unor raționamente, pentru ca în cele din urmă să revină la analiza raporturilor de corespondență dintre partea constantă, pe care o numește *reziduu*, și partea variabilă numită *derivație* a unei manifestări sociale. Toate acestea sînt făcute după un sistem de *reducții metodologice* care sînt doar bănuite pentru că sociologul italian nu le explicitează vreodată: *acțiunea socială* este redusă la *acțiunea individuală*, aceasta din urmă la *expresia verbală* care o însoțește de obicei, iar rezultatul este *analiza societății*. Analiza societății devine *analiza ideologiei* acestei societăți, *analiza structurii* sociale devine *analiza structurii reziduurilor*, sau părții contrare a acestei ideologii, iar *explicarea mecanismelor societății* este realizată prin indicarea *tendințelor manifestate în schimbarea ideologiilor*.

Între echilibrul economic și cel sociologic există o permanentă tensiune. „Agentul economic, spunea Pareto în „Manual”, nu acționează totdeauna după modelul logicii raționalității economice și, din această

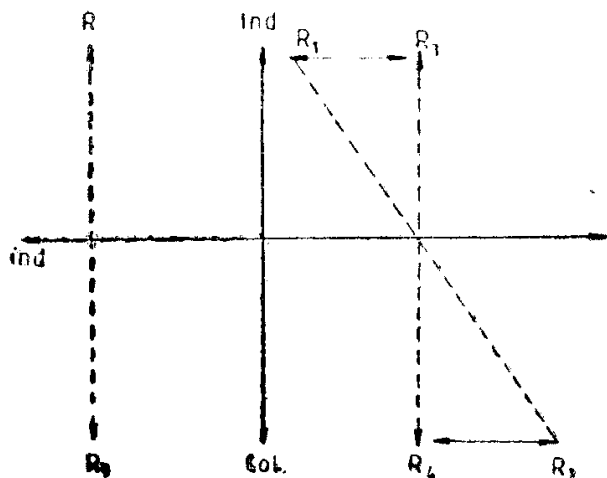
* Sintagma „Legea lui Pareto” este adăugată de editor în spiritul textului lucrării lui Ion Ungureanu. De altminteri autorul însuși o denumește astfel în cuprinsul lucrării sale.

** Subtitlul este adăugat de editor pentru a delimita acest fragment exceptat din capitoul anterior celui pe care-l publicăm efectiv cu rostul de a da unele precizări pentru cele două concepte paretiene.

cauză, echilibrul economic apare mereu amenințat. În ciuda acestor tensiuni între economie și societate, istoria arată căstigul permanent al stabilității față de eroziunea socială a economicului, iar explicația acestei stabilități nu este determinată unilateral nici de forma scopurilor ultime ale reziduurilor și nici de așa-zisa natură umană, deși amândouă îndeplinesc un rol ce nu poate fi neglijat în acest sens. Stabilitatea socială, în termeni moderni *posibilitatea ordinii sociale*, este garantată la V. Pareto însă, după părerea noastră, mai degrabă de raporturile ce se stabilesc între *structura socială* definită de Pareto prin *structura reziduală* și *structura economică* pe care el o proiectează în forma *legii distribuției veniturilor* cunoscută azi ca legea lui Pareto".

2. Structura reziduurilor și structura veniturilor dintr-o societate.

Dacă sociologul italian insistă asupra caracterului relativ al schemei reziduurilor pe care el o înfățișează, atrăgând atenția că aceasta nu epuizează toate grupurile mari de reziduuri și prezentându-le pe acestea fără o logică anume a distribuției lor, în realitate, cele șase categorii de reziduuri selecționate de Pareto sînt aranjate sau pot fi aranjate după anumite criterii mai mult sau mai puțin clare. Este vorba mai întîi de o axă a valorilor intrinseci/extrinseci societății ca sistem, în raport cu care unele categorii de reziduuri sînt mai apropiate decît altele de o structură „naturală” a vieții sociale, structură al cărei sens derivat este mai degrabă unul biologic decît sociologic. Această axă se întretaie cu o a doua axă de orientare a reziduurilor spre individ sau spre colectivitate, rezultînd astfel patru clase mari de reziduuri, conform schemei ce urmează.

Orientare	Intrinsec	Extrinsec
Individ	R ₆	R ₁ + R ₃
Colectivitate	R ₅	R ₄ + R ₂

Rezultatul acestei clasificări este că Pareto inventează în subsidiar în permanență structuri de contrabalansare astfel încît orientarea unei categorii reziduale nu poate niciodată lua valorile maxime admise întrucît acțiunii ei i se opune reacțiunea unei clase reziduale cu orientare inversă. Mai mult decît atît, și aceasta arată că nu avem în clasificarea lui Pareto o simplă tipologie rigidă și superficială, relația de opoziție între clasele de reziduuri explică practic și modul în care ele se produc, chiar dacă explicațiile pe care ni le oferă Pareto sînt cantonate în tradiționala și depășita psihologie a sentimentelor lui Th. Ribot ori în legile imitației sociale descoperite de G. Tarde. Esențial este însă deci că unui reziduu adesea dizolvant față de ordinea socială, centrat pe individ și așezat destul de departe de polul social pe prima axă de coordonare,

cum este instinctul combinațiilor, i se opune în permanență un reziduu puternic centrat pe colectivitate și mai apropiat de social decât de natural, cum este reziduuul persistenței agregatelor, Pareto atrăgând atenția asupra semnificației mai curînd culturale decât sociologice pe care o are conservarea. Această opoziție poate eroda sau amplifica acțiunea instinctului combinațiilor, dar oricum modifică structura și compoziția acestuia din urmă. Căci, atenționează Pareto, lăsată liberă acțiunea instinctului combinațiilor ar duce în cele din urmă la distrugerea societății ca ordine socială, tot așa cum, în afara reacțiunii, persistența agregatelor ar sufoca această ordine într-un sistem de coerciție ce elimină orice inițiativă inovatoare. Societatea nu poate supraviețui deci niciodată atunci cînd valoarea unui membru al ecuației este apropiată de zero și este rolul instinctului combinațiilor de a relansa dezvoltarea îndeosebi economică a societății, a reziduurilor sociabilității de a integra tensiunile generate de lupta individului pentru a-și asigura integritatea sa și a dependențelor sale.

Dar această stabilizare socială reziduală nu poate ea însăși supraviețui prin sine, *forma* structurii reziduale a societății nu este ea atare factorul determinant al structurii ei sociale, chiar dacă este unul dintre elementele cele mai importante în determinarea echilibrului social. Mai mult decât atât, Pareto se vede mereu pus în situația de a se raporta la concepția materialist-istorică atunci cînd studiază dinamica structurii sociale, reproșînd însă acestei concepții că ar fi pus la baza structurii sociale univoc factorii de natură economică. Și cu toate acestea Pareto însuși recunoaște în cele din urmă o corelație puternică între ceea ce el numește *perioadele economice și oscilațiile* ce caracterizează mișcarea reziduurilor și derivațiilor. Mișcării de adaptare reciprocă înăuntrul structurii reziduale a societății Pareto îi adaugă astfel o adaptare mutuală a acestei structuri și a celei economice, pe aceasta din urmă concepînd-o încă unilateral, respectiv numai ca o structură a relațiilor de repartitie.

Studiînd pozițiile economice deținute de indivizii unei societăți date, într-o perioadă determinată de timp și după un singur indicator economic, venitul supus impozitului, Pareto observă o distribuție relativ similară a distribuției veniturilor populației pentru aceeași societate în perioade diferite de timp, precum și la societăți diferite în același moment cronologic. Forma acestei distribuții este reprezentată de vîrfurile unei săgeți, iar coeficientul de variabilitate al ei are valori atît de constante de la o societate la alta în timp și spațiu, încît el poate fi pur și simplu neglijat. Curba aceasta, denumită *curba lui Pareto*, are o formă oarecum modificată a curbei erorilor lui Gauss, ceea ce înseamnă că există un factor sau un set de factori în raport cu care această distribuție s-a produs. Acești factori sînt reprezentați, după V. Pareto, de reziduurile dominante într-un tip sau altul de structură socială.

Consecințele teoretice și practice ale acestei descoperiri sînt următoarele: 1. dacă înăuntrul structurii reziduurilor există forțe ale acțiunii și reacțiunii care permit un regim contrabalansat de funcționare, atunci schimbarea elementelor structurale înăuntrul aceleiași structuri nu afectează forma generală a societății ci doar tipul de echilibru nou obținut, echilibrul ca atare rămînînd mereu același. Din acest punct de vedere nu există nici un criteriu pentru preferința unei societăți dominate de o categorie re-

ziduală sau alta în afară, bineînțeles, de criteriile subiective, ideologice ale celor ce-și asumă conducerea și puterea politică; 2. dar chiar atunci când schimbarea structurii reziduale este realizată mult prea brutal și violent, când avem de-a face cu ceea ce Pareto numește revoluție și când amenințarea formei generale a societății este deosebit de gravă iar echilibrul social pe punctul de a fi rupt, există o forță care contrabalansează tendințele manifestate la nivelul rezidului, această forță o reprezintă *distribuția cvasipiramidală a veniturilor* într-o societate determinată; 3. întrucât se poate constata o corelație statistică între deținerea bogăției și a puterii politice, atunci orice schimbare politică, inclusiv a revoluției, nu poate avea ca rezultat decât schimbarea unei elite politice conducătoare cu o alta; 4. ceea ce înseamnă că o societate fără clase, în care masele să-și asume puterea politică, nu este posibilă întrucât structura reziduală ce afectează forma societății date ar fi contrabalansată de distribuția imuabilă a veniturilor, cele două efecte ale legii lui Pareto fiind: 1. creșterea nivelului inferior al veniturilor nu poate fi realizată decât când este satisfăcută condiția ca ritmul de creștere demografică să fie depășit de ritmul creșterii producției economice globale; 2. odată satisfăcută această condiție atunci putem realiza o egalizare a veniturilor fie prin ridicarea veniturilor mici, fie prin coborârea veniturilor mari, și într-un caz și în celălalt acest proces nu are decât rezultate relative, ceea ce înseamnă că structura reziduală va fi în permanență garantată iar structura socială nu poate deveni omogenă. În cele din urmă, acceptând posibilitatea teoretică a egalizării veniturilor în cadrul curbei distribuției, Pareto nu acceptă practic socialismul întrucât el ar distruge structura dată reziduală a societății. Adică dispariția claselor și omogenizarea societății ar diminua forța de echilibrate a societății încât societatea socialistă ar ajunge în final, fie la un tip social bazat exclusiv pe reziduurile din clasa I-a, respectiv la o stare socială tipic anarhică, coruptă și lipsită de orice coagulare socială, fie la dominația exclusivă a reziduurilor persistentei agregatelor, adică la o societate autocondamnata la distrugere prin interzicerea oricărei inovații sociale, distrugerea producției economice și despotismul la nivelul asigurării ordinii sociale. Și într-un caz și în celălalt, dar cu deosebire în primul, societatea este în punctul autodistrugerii sale, ori Pareto susține că înăuntrul societății se dezvoltă permanent forțe de echilibrare care se opun tendinței evoluției fatale a sistemului social. În fond, pentru situația limită a unei asemenea posibile evoluții, sociologul italian, pentru care societatea capitalistă italiană apărea ca un exemplu al acestei evoluții spre anarhie (ideea dominantă a scrierilor sale de sociologie politică de la sfârșitul vieții sale este slăbirea endemică a puterii statului în favoarea influenței totale, nelimitate și mai ales necontrolate a masei) găsește un singur antidot: apariția și dezvoltarea unei elite guvernamentale al cărui comportament este fundamental bazat pe persistența agregatelor, respectiv pe folosirea forței în reglementarea raporturilor sociale. De aceea, L. Cavalli pare să aibă dreptate când consideră că, în fond, concepția lui Pareto despre ordinea socială este pur coercitivă. Cavalli „pare” doar să aibă dreptate, pentru că utilizarea forței de către o elită sau de către masele guvernate nu reprezintă, în concepția paretiană despre echilibrul social, decât acest

caz limită, care marchează în genere schimbarea unui tip de elită guvernantă cu alta, pe cînd în situațiile obișnuite, am zice normale ale evoluției sistemului social, acționează alte mecanisme de reglementare socială, între care un rol important îl au ceea ce Pareto numește *interese*.

3. Interesele și derivațiile în sistemul social al echilibrului. Întreaga tentativă a lui Pareto de a rezolva o problemă care i-o pusese mai întii studiile sale economice, cea a echilibrului social, este, după părerea noastră, generatoarea conceptului de sistem social. Acest concept este inventat de Pareto pentru a introduce, așa cum am spus mai înainte, o anumită rigurozitate în abordarea echilibrului, conceptul respectiv fiind ales de sociologul italian pentru că el satisface cele două condiții principale ale oricărei științe, dar în mod deosebit ale sociologiei: el este atît analitic cît și sintetic. Dacă condiția analiticității este rezolvată la nivelul pur metodologic al științei și deci și al sociologiei, fiind vorba de a descrie corespondențele între un sistem analitico-teoretic, deci conceptual al sociologiei și un sistem matematic, al ecuațiilor matematice ale acestui sistem, cînd este vorba de sinteză problemele puse sînt mai mult de natură ontologică decît gnoseologică. Căci, Pareto folosește termenul de societate cu minimă precizie, atunci cînd este vorba de a și-l preciza el propunînd pur și simplu renunțarea la utilizarea lui, dată fiind lipsa determinărilor empirice ale conceptului. Cu toate acestea, așa cum se întîmplă și cu alți termeni pe care Pareto îi izgonește la început din domeniul științei logico-experimentale întrucît ei aparțin fie limbajului curent, vulgar, fie celui ezoteric, metafizic, dar tot atît de puțin precis, sociologul italian reintroduce fără nici o precauție acești termeni în discursul propriu logico-experimental, justificîndu-le prezența prin imposibilitatea urmării discursului atunci cînd am avea prea multe neologisme. Acest lucru se întîmplă și cu termenul de societate, care odată respins din discursul logico-experimental, este după aceea introdus, cel puțin cu o aceeași frecvență ca și conceptul logico-experimental, definit, de sistem social.

Ambiguitatea cu care Pareto utilizează conceptul de societate nu ne poate însă împiedica să propunem aici ipoteza unui raport logic definit între acest concept și cel de economie și sistem social. Căci, dacă Pareto pare să accepte că societatea cuprinde atît economia cît și alte subsisteme sociale, atunci cînd localizează acțiunea non logică el preferă să arate că viața socială sau pur și simplu societatea este caracterizată de non-logicitatea acțiunilor sociale, în timp ce economia, adică meseriile, industriile și agricultura, ar fi caracterizate de acțiuni ale căror mijloace sînt adecvate logic scopurilor urmărite sau în care scopurile obiective și subiective coincid. Or, aceasta arată clar că Pareto, rezervînd societății sfera acțiunii non-logice, iar economiei pe cea a acțiunii logico-experimentale, stabilește cele două părți fundamentale ale sistemului social, concept care include în această perspectivă și pe cel de societate. Acest argument este sprijinit și de faptul că în definirea societății și a sistemului social Pareto folosește elemente oarecum diferite, societatea fiind alcătuită din totalitatea condițiilor naturale și istorice și a condi-

țiilor sociale propriu-zise, în timp ce sistemul social conține un element suplimentar a cărui importanță este cu mult mai mare decât cea a condițiilor naturale din definirea societății: *interesele*.

Toate acestea ne permit să considerăm că geneza conceptului de sistem social este la Pareto legată deci de tentativa unei explicații sintetico-analitice a complexului contradictoriu economie și societate, tentativă prin care acțiunile non-logice ar putea căpăta un statut explicativ similar celor logice, iar echilibrului economie proiectat în studiul economiei matematice să i se găsească fundamentele sociale globale în conceptul de echilibru social. Căci, descoperind că explicația economică nu-și este suficientă siesi, decât în limitele înguste ale convenționalismului lui scientist pozitivist, Pareto, a cărei personalitate pasionată și marcată atît de profund de insatisfacțiile sale politice îndeosebi, tindea permanent la o sinteză a cunoștințelor sociale cu scopul, uneori mărturisit, — îndepărtat — al unei acțiuni reformatoare a societății. Or, pentru el acțiunea asupra societății nu poate avea alt scop decât de a întări mecanismele producătoare ale echilibrului social. Aceasta-l determină să caute pîrghiile prin care, înăuntrul raporturilor economie-societate se asigură echilibrul unor entități diferite prin natură și funcție. Conceptele prin care el explică aceste mecanisme ale autoreglării sistemului social ni se par a fi la el cele de interese pe de o parte și cuplul reziduuri-derivații pe de altă parte.

În ce privește conceptul de interese, el are un statut epistemologic cu două funcții principale în sociologia lui Pareto, este vorba mai întîi de sprijinirea tentativei de a integra alte două concepte ale sociologiei sale, economia și societatea și apoi de a furniza elementele dialogului critic al sociologiei paretiene cu sociologia materialist-istorică a lui K. Marx. Căci, asemenea conceptului de utilitate, cel de interese apare atît în economia și în sociologia lui Pareto și, mai mult decât atît, în timp ce utilitatea este prezentă în cele două științe sub forme oarecum diferite, culminînd cu acceptarea în sociologie și a utilității unei colectivități, interesele nu sînt specificate de Pareto ca interese specifice economice ori sociologice, ei, dimpötivă, el vorbește de interesele umane subînțelegînd că acestea au o dublă componentă economică pe de o parte și în această ipoteză interesele constituie sursa acțiunilor logice și teoriilor logico-experimentale și sociologică pe de altă parte atunci cînd interesele reale care stau la baza acțiunii umane sînt profund amestecate cu aspectele sau considerațiile sentimentale, logicitatea comportamentului uman bazat pe interese în această formă fiind erodată și generînd încercarea de a salva printr-o mantie de derivații non-logico-experimentale și uneori pseudo-logico-experimentale.

Concretizînd deturnarea sentimentală a intereselor în celebrul exemplu al antreprenorului, Pareto lasă să se înțeleagă că în fond, interesul economic pur este o abstracție analitică, în timp ce practic există interese umane, *economico-sociale* între aceste două componente acționînd mecanismele permanente ale echilibrării și reechilibrării sociale.

Funcția a doua a conceptului de interese la Pareto, aceea de a construi o replică, și-n cele din urmă o alternativă sociologiei lui Marx, nu este ea însăși cu totul independentă de prima funcție. Căci, recunoscînd

prioritatea lui Marx în sublinierea rolului intereselor în viața socială, Pareto, în baza unei greșite identificări a poziției marxiste intenționează depășirea acesteia tocmai prin sublinierea dublului statut al interesului, economic și social, Marx accentuând, după Pareto, numai asupra componente economice a interesului. În orice caz, contradicția în conceperea atît a raportului cu Marx cît și a raportului economie-societate nu poate fi salvată de conceptul pe care sociologul italian îl inventează pentru a realiza mult amînata sinteză din economie în domeniul sociologic, căci, conceptul de sistem social (a cărui valoare euristică fundamentală constă, după părerea noastră, în tentativa de a realiza funcția de *integrare teoretică a economiei și sociologiei*, în pofida unor comentarii asupra lui Pareto care văd aici numai disjunctia economie-sociologie), nu analizează mecanismele prin care cele două domenii interacționează reciproc producîndu-se în fapt unul pe celălalt, societatea fiind din acest punct de vedere, așa cum Marx subliniază, un produs al interacțiunii oamenilor în procesul producerii vieții lor materiale. Dimpotrivă, sistemul social paretian, împotriva propriei metode, ia un membru al relației ca dat — economia —, și intenționează să arate doar cum celălalt membru, societatea, modifică, sau mai corect spus, *deviază* întregul de la normele raționalității capitaliste ale primului.

Așa se explică de ce conceptul de interese, care ar fi putut juca la Pareto rolul integrator fundamental al integrării teoriei sociale, nu-și îndeplinește decît *parțial* și contradictoriu acest rol, conceptul ca atare fiind destul de slab prezent în „Tratat”, unde Pareto se ocupă în schimb, în mod primordial, de celălalt factor al relației, al cărui rol nu este însă decît secundar în determinarea ei: Complexul reziduuri/derivații. Interesele apar în conștiința socială însoțite de un acoperiș mai mult sau mai puțin sofisticat de derivații, acestea din urmă avînd un centru rezidual cvasi constant și influent asupra echilibrului social. Funcția derivațiilor, și întotdeauna în ultimă instanță, a reziduurilor corespunzătoare lor, este de a corecta anumite traiectorii ale intereselor în sensul că, spre deosebire de interese, care nu pot fi la Pareto niciodată colective, totdeauna fiind individuale, aceste reziduuri *reflectă o stare colectivă de spirit*, societală, și a cărei orientare nu privește conservarea individului decît ca conservare și a speciei, a colectivității. Intereselor individuale ale sporirii profitului capitalist prin regimul protecționismului vamal li se opun astfel reziduurile persistenței agregatelor concretizate în derivații cum sînt teoriile solidarității, ideea de patriotism sau de independență națională. Aceste derivații manifestă ele însele un fond sentimental a cărui funcție socială este predominant *integratoare* față de societate, încît pierderile economice produse de realizarea normelor sentimentale sînt compensate, prin creșterea, întărirea, sau scăderea, slăbirea aceloră din urmă, de realizarea unui echilibru social mai stabil.

Pe de altă parte, interesele economice înseși pot fi *socializate* prin intermediul complexului reziduuri/derivații astfel încît traiectul presiunii reziduale să fie similar sau în prelungirea celui al presiunii intereselor economice. Acestea din urmă devin *interese sociale* ca atare, iar colectivitatea acționează ca o persoană, ca o voință unitară. Acum este posibilă utilitatea sociologică a unei colectivități dar nu și utilitatea ei economică. Căci, acceptînd ideea unei convertibilități sociale a factorilor economici,

Pareto nu-și poate depăși propria prejudecată după care acțiunea economică nu poate fi colectiv coordonată, rămânând toată viața un cruciat al luptei pentru libera concurență pe piață, împotriva politicii protecționiste și a intervenției statului în economie, idei de politică economică contrare spiritului epocii în care trăia și care mergea, dimpotrivă, spre cristalizarea fazei imperialiste a capitalismului monopolist.

Adversar al socialismului, bazându-se pe prejudecata economistă a lui „homo economicus”, Pareto este incitat de teoria sa sociologică tocmai spre depășirea acestei prejudecăți, dar această tentativă îl duce spre alte impasuri ale propriei teorii și metodologii sociologice: postularea absolută a mutualei dependențe îl obligă să mențină factorii economiei și sociali într-o ipostază separată, reproșând teoriilor cauzale că fac aceasta, astfel încît, în ciuda faptului că el a intuit concepte cu dublu caracter, economic și sociologic, cum este conceptul de interese, Pareto n-a putut duce pînă la capăt analiza lor, așa încît produsul teoretic al acestor concepte este doar o teorie artificială a echilibrului social, inutilizabilă atît de economiști, care nu văd mecanismele prin care interesele economice sînt produse socialmente și nici de sociologi, care nu văd din teoria lui Pareto cum interesele sociale își au baza în structura relațiilor economice. Ceea ce rămîne însă valabil este tentativa lui Pareto de a oferi un *model analitic economico-sociologic* pentru analiza societății, model pe care-l constituie sistemul social.

ION UNGUREANU